

UTOPIJA EVROPA - POGLED OD ZUNAJ IN OD ZNOTRAJ. PRIBLIŽEVANJA

JURIJ FIKFAK

V projektu Utopija Evropa. Pogled od zunaj vs. pogled od znotraj¹ je bilo eno osnovnih vprašanj misliti in razumeti možnosti Evrope kot utopičnega imaginarija in projekta, ki je nastal v zamislih očetov, predvsem Roberta Schumana in Jeana Monneta. V projektu je fokus tako na zgodovini in tvornosti utopične imaginacije, na dilemah in različno zasnovanih utopijah samih družbenopolitičnih sistemov, vprašanju mostov ali meja in skupin, ki jih snujejo, navsezadnje pa na imaginariju Evrope - raja, zdi se da nadse privlačnega za begunce in migrante.

Ključne besede: Evropa, utopija, imaginarij, begunci, migranti, Slovenija, Srbija, zahod, vzhod

One of the fundamental issues addressed by the project EU-topia: A View from the Outside and from the Inside is thinking about and understanding the possibility of the European Union as a utopian imaginarium and project that arose in the thoughts of its founding fathers, especially Robert Schuman and Jean Monnet. The project thus focuses on history and the creative power of the utopian imagination, on the dilemmas and variously designed utopias of sociopolitical systems themselves, on the issue of bridges or borders and the groups that form them, and not least of all on the imaginarium of the Europe—a paradise that appears especially attractive to refugees and migrants.

Keywords: Europe, utopia, imaginarium, refugees, migrants, paradise, Slovenia, Serbia, West, East

Vprašanja za raziskovalca kulture drugega, še posebej to velja za etnografa, so v veliki meri pogojena s srečanjem, s srečanjem z drugim, različnim od nas, z objektom ali subjektom, z nenavadnimi strategijami ali praksami, z razliko, z razkorakom v dojemanju in življenju normalnosti, ki porodi dvom. Gre za tvorno razliko, ki lahko spodbudi zanikanje ali čudenje, kakor ga opisuje Ernst Bloch v tübinskem uvodu v filozofijo (1963); motiv je poskus razumeti »Noch nicht gewordene« (Še ne nastalo), ki je tako zelo podobno nekemu drugemu izreku »Noch nicht und doch schon« (Še ne in vendar že), nastavku, ki nas, tako kot njegovi izjemno dolgi stavki, valovi v izmikajočo se vmesnost navzočnosti in odsotnosti pri branju dela Hermanna Brocha *Vergilova smrt*. Kaj je na drugi strani »še ne nastalega« drugega kot upanje in utopija, obljuba drugega in drugačnega. In hkrati je to tudi obljuba izpolnitve, odrešenja, ki ga v Brochovem romanu pričakuje Vergil v zadnjih dneh svojega življenja.

Drugi vidik ali izhodišče lahko opišemo ne toliko kot vprašanje političnega kompasa, s katerim je zaznamovan ali uokvirjen raziskovalec in ki ga vseskozi spremlja v opazovanju in vrednotenju drugega, njegovih življenjskih praks in preživetvenih strategij – ob tem je treba spomniti na izjemno raziskavo Arlie Russel Hochschild v »Trumpovi« Louisiani (Hochschild 2017); gre bolj za vprašanje konfiguracije normalnosti, ki ji je raziskovalec

¹ Besedilo je nastalo v okviru slovensko-ameriškega dvostranskega projekta (ARRS, BI-US/16-17-039 – *Utopija Evropa. Pogled od zunaj vs. pogled od znotraj* in raziskovalnega programa *Etnološke in folkloristične raziskave kulturnih prostorov in praks* (ARRS, P6-0088, 2015–2020).

podvržen, ki jo je internaliziral in ki jo šele v soočenju z drugačno konfiguracijo normalnosti lahko pošteno oz. temeljito analizira. Gre za potrebo po »out-« in »in-siderju«, po pogledu od zunaj in od znotraj, da bi videli in v večji polnosti razumeli lastne in tuje kulture. Tako lahko postavimo vprašanje meje med tujim in lastnim; a po Zygmuntu Baumanu (2015) ne govorimo o sami tvornosti meje, temveč o produktivnosti razlik, ki motivirajo, tvorijo in ohranjajo meje. In Bauman tu kritizira »svetovne sile, za katere sumimo, da so krivci agonizirajočega in ponižujočega občutka eksistencialne negotovosti, ki zapusti naše zaupanje in ki se igra nesreče z našimi življenjskimi načrti« (Bauman 2015).

Utopije in antiutopije, pri čemer protislovje in ambivalenca, obljuba in odčaranost niso nujne sestavine te sintagme, so zgodovine in zgodbe, so topos, v katerem se odvija in misli sedanost (Gordin, Tilley in Prakash 2010). Projekt *Utopija Evropa* (Eutopija) je bil tako zasnovan na raziskovanju obljube in njenega odtiskovanja v diskurzih, a tudi v konkretnih življenjskih strategijah in preživetvenih praksah. Evropa je po nekaterih avtorjih obljubljena dežela; Evropa naj bi bila kljub vsem pomanjkljivostim in težavam z migracijami, njihovo integracijo, z njenimi članicami različnih hitrosti, vendarle obljuba dobre izbire, najboljše upanje v negotovi dobi (Hill 2010). Hkrati je prostor in možnost uresničevanja različnosti, različnih identitet (Vogt, Cristaudo in Leutzsch 2014). O Evropski uniji tako razpravljajo na spletnem forumu *Quora*, kjer eden od piscev pravi, da je med realizacijami utopije prav evropska tista, ki se ji je najbolj približala, saj je ohranila vse dimenzije prostosti in možnosti, tj. prost pretok dobrin in blaga, storitev, kapitala; še posebej pa poudari dvoje, namreč prost pretok delovne sile in zahtevo, da so vse članice udeležene v sistemu evropske konvencije o človekovih pravicah, ki zagotavlja največ svoboščin.²

»Mogoče je Evropa utopija...«, kakor pravi Zygmunt Bauman in dodaja, da mora biti to »aktivna utopija,« ki si prizadeva združiti nepovezane akterje, ki delujejo v različnih smereh (Jozsef 2014). Na drugi strani se nekateri intelektualci sprašujejo o tem, ali je mogoče govoriti o njej v času, ko se je avantura spletnega časnika *EUTOPIA, Ideas for Europe – Magazine* končala³ in se uredniki kljub vsemu nadejajo, da se bo vendarle nadaljevala. O depresivnem samodojemanju evropskega utopičnega imaginarija pa priča na isti spletni strani besedilo Erica Jozsefa "Arrivederci", v katerem piše, da bo Evropa z zamisljivo odprtega prostora, kakor so jo zasnovali njeni očetje, brez Velike Britanije, brez ekonomske solidarnosti, z nacionalizmom na Poljskem in Madžarskem, težavami zaradi beguncev, kmalu le še bled spomin (Jozsef 2016). Eutopija na te izzive še ne zna odgovoriti. Tako kot je bilo konec avanture časnika *Eutopia*, ki je združeval pomembne intelektualce z vseh vetrov in je deloval slabi dve leti (od aprila 2014 do februarja 2016).⁴ A hkrati se zdi, da je bila potreba po tem časniku motivirana še z zadnjimi iluzijami intelektualcev o moči

² Odgovor Ernesta W. Adamsa na vprašanje o Evropski uniji. <https://www.quora.com/What-do-you-personally-think-about-the-European-Union>

³ Suspended Utopia. <http://www.eutopiamagazinearchive.eu/en/issue.html>

⁴ Zgovorno je dejstvo, da spletne strani časnika niso več dostopne!

njihovega vpliva. Navsezadnje je nastala takrat, ko je bilo splošno zavedanje ob čedalje bolj divergentnih procesih in različnih hitrostih v Evropi tej zamisli oz. utopičnim imaginarijem pravzaprav že nenaklonjeno.

Projekt Eutopija ima svojo predzgodovino. Pred več kot petnajstimi leti sva se v Washingtonu na kongresu združenja AAASS (American Association for the Advancement of Slavonic Studies) srečala s profesorjem Thomasom C. Wolfom, ki je raziskoval vlogo medijev v Sovjetski zvezi in pozneje Rusiji. Prvo srečanje je bilo zaznamovano etnografsko in začinjeno z etiopsko hrano; hkrati je pomenilo začetek resnejšega sodelovanja. Možnosti je bilo veliko, a glede na osnovne interese oddelka za zgodovino in kulturno antropologijo in inštituta za globalne študije na univerzi Minnesota, usmerjenega v raziskovanje Evrope, posebej njenega vzhoda, je postalo približevanje Slovenije Evropski uniji (zvezi) tema prvega sodelovanja. Kako slovenski intelektualci gledajo na Evropo, na Unijo, so bila vprašanja za pogovore s takrat relevantnimi sogovorniki v Sloveniji. Ob zavedanju, da je skušnjava, reprezentirati del s celoto, hkrati tudi temeljna težava reprezentacije (Fikfak 2008), so bili intervjuvanci izbrani s konceptom teoretičnega vzorca (Glaser in Strauss 1967; Jupp 2006)), kar je pomenilo, da so načeloma reprezentirali bolj ali manj tako skrajno leve ali desne pozicije kot različne polja sredine; zajeli so tako verske kot protiverske zastopnike, tako nacionalistične kot antinacionalistične, zagovornike tako trga kot socialistične uravnilovke. Na tej podlagi je prišlo v veliki meri do teoretskega nasičenja, do zadostitve potrebi po bolj ali manj relevantni reprezentaciji osnovne slovenske tipologije intelektualnih diskurzov. Dostopnost sogovornikov, velika pripravljenost odgovarjati tujemu raziskovalcu in organizacija so pripomogle, da je v dobrih desetih dneh Thomas Wolfe opravil štirinajst intervjujev. Žal je umanjkal eden, ki bi bil še posebej tehten, ker je šlo za predstavnika prve samostojne oz. osamosvojitvene vlade. Gradivo je zbrano in še čaka na obdelavo. A medtem ko je bilo na Slovenskem v letih 2004 do 2008 osnovno stališče do Evropske zveze v veliki meri še afirmativno, saj je navsezadnje Slovenija pol leta to skupnost tudi vodila, pa so se že v panelu,⁵ ki sva ga najprej s Thomasom Wolfom, potem pa z Mario Vivod pripravila za konferenco EASA leta 2008 v Ljubljani, nakazali nekateri problemi in dileme. Panel je razprl vprašanja o tem, kako si predstavljati in pisati Evropo in njene nenehno spreminjajoče se meje? Kako hkrati dojeti različnost Evrope (Kaasa, Vadi in Varblane 2014) in njeno težnjo po oblikovanju in uveljavitvi evropske skupnosti. Ustavna kriza EU (prim. Gerstenfeld 2005; Bogdandy in Sonnevend 2015) je pokazala, da »Evropa« še zdaleč ni homogena, da je v marsičem šibka oz. oslabiljena in da gre za igrišče velikih in majhnih, starih in novih držav, ki se zaznavajo in predstavljajo na različne načine ter v zvezi z zamišljeno »evropskostjo« uporabljajo različne kulturno zasnovane strategije in taktike. Panelisti so obravnavali nekaj osrednjih tem, kot so razumevanje samega sebe in drugega pri pisanju

⁵ Panel W012 na EASA konferenci v Ljubljani 'West' and 'East': Dreaming, writing, imagining, and practicing Europe. <https://www.nomadit.co.uk/easa/easa08/panels.php5?PanelID=367>

spominov, imaginarij Evrope in njenih nenehno spreminjajočih se meja. Pozornost je bila namenjena razmerjem med skupinami in posamezniki, ki si prizadevajo ohraniti kulturno povezavo pri poustvaritvi svojih spominov in identitet v Evropi, ki je navidezno ujeta v lastne mite. Že takrat je bila tematizirana raznovrstnost novih oblik identifikacije z migracijo. Ob tem so se porodila vprašanja, kaj v evropskih sodobnih družbah pomenita oznaki »West« in »East«? Kako »zahod« vidijo na »vzhodu« in nasprotno; kako te kategorije pozicionirajo akterje in koliko so zanje »resnične«? Kako je v diskurzih med »zahodom« in »vzhodom« pomembno vprašanje moči v ekonomski ali kulturni sferi. Kateri so elementi - razlike in podobnosti med kulturnimi praksami in podobami, na »zahodu« in »vzhodu«? Prispevki s panela so tematizirali vprašanja na način, ki bi ga lahko opisali kot »integrativna etnografija« in so bili skupaj še z nekaterimi povabljenimi pisci (Kurti 2009; Wolfe 2009) objavljeni v reviji *Traditiones* (Fikfak 2009a; Vivod 2009a) in še samostojno v knjigi (Fikfak in Vivod 2009). Tako se je uresničilo nekaj tega, označimo ga lahko za govor o Eutopiji, kot sposobnost zamišljanja Evrope in hkrati obravnavo njenih konkretnih praks afirmacije ali negacije drugega in drugačnega. Tematizirana so bila nekatera stališča, ki so reflektirala stare poglede na Balkan, poglede na »necivilizirani« svet s stališča civilizirane kulture (Fikfak 2009) in premislek o samih utopičnih scenarijih (Wolfe 2009) ali razmerje med vzhodom in zahodom (Bajuk Senčar 2009; Denni 2009).

Nadaljevanje sodelovanja je bila priprava dveh panelov, ki ju je zasnoval Thomas Wolfe, enega v Glasgowu na srečanju evropskih socialnih zgodovinarjev (ESSHC leta 2013) in drugega na kongresu SIEF v Zagrebu leta 2015. Tematiko obeh najbolje ilustrira formulacija panela "Realism, imaginary, and ambivalences of utopia" v Zagrebu. Zamisel je bila osredinjena na morda najbolj konstitutivni paradoks v središču sodobne Evrope: na utopično naravo projekta, ki je bil eksplicitna reakcija proti utopičnim projektom prve polovice 20. stoletja, katerih osnovni cilj je bil ustvariti novega človeka, novo družbo, projektom, ki so se razvijali v različne smeri in se napajali iz različnih ideologij, od vračanja k zemlji in prvobitnosti do radikalne prenove družbe. Naloga raziskovalcev je preučiti, v kolikšni meri so bile politike in projekti, ki so bili takrat razumljeni kot »pragmatični« in »realni«, dejansko produkt vrednot, pridobljenih iz utopično zamišljenega. Tematizirani so bili različni načini, na katere evropske nacionalne kulture obravnavajo utopične vidike skupnega upravljanja. Zastavilo se je vprašanje, v kolikšni meri je v frazi »graditev Evrope« navzoča utopična imaginacija? Koliko lahko družbena teorija prispeva k premisleku o utopiji (Jacobsen in Tester 2012). Cilj panela je bil rehabilitirati oziroma na novo ovrednotiti polje »utopičnega« in ga uporabiti kot glavno konceptualno analitično kategorijo. V tem nekoliko enigmatičnem okvirjenju je dejstvo, da je nasprotno misli Baumana, po kateri Utopija v tekoči modernosti nima toposa (Bauman 2003), Evropa osrednji topos v Eutopiji, ki pa se nam, tako raziskovalcem kot »navadnim« ljudem vseskozi izmika na različne načine in v različne smeri.

Z begunsko in migrantsko krizo, še posebej od leta 2015, se podoba Evrope, tako pogledi nanjo kakor njena samopodoba spreminjajo. V tem času si je treba zagotoviti premislek o številnih pristopih in možnostih, ki jih lahko razberejo raziskovalci, tako outsiderji

kot insajderji. Projekt, namenjen ugotavljanju utopičnosti in realnosti projekta Eutopija, je zajel osnovne poglede na različnih ravneh, ki jih na kratko povzemam.

V prvem pogledu je v ospredju zgodovina razvoja pojma oz. utopičnega imaginarija Evropa, utopija Evropa na eni in njena tako idejna kakor birokratska in ekonomska resničnost na drugi strani. Predmet analize so razmerja med izvornimi vizijami Schumana (2003), Monneta idr. in njenimi konkretizacijami v semantičnem polju, ki obsega pojme Evropa, utopija, zgodovina, birokracija, moč, središče in obrobje. Gre za razmerje med utopijo, mislijo in pozabo o njeni »enotnosti« in antiutopijo; za zamisel in vednost o Evropi, ki so jo prakticirali že od renesanse (prim. Bohrer in Cronin 2012), za idejo o Evropi kot prostoru oz. utopiji miru (Stråth 2016), za Evropo kot prostor vrste kriz, ki porajajo zamisel evropske utopije (Geremek 2009).

Drugi pogled je fokusiran na delovanje številnih skupin tako na lokalni kot na transnacionalni ravni. Gre za skupine, ki v Evropi vidijo možnost nadnacionalne, nadetnične identifikacije in samorealizacije; gre za skupine, ki se razumejo kot most med različnimi interesi, percepcijami itn. Na eni strani so skupine, ki temeljijo na antifašističnem diskurzu, na drugi skupine, ki iščejo konsenz med etničnimi in drugimi skupnostmi. Osrednji pojmi v tem okviru so transnacionalnost, skupina-most, etničnost, manjšina. Med najpomembnejšimi pozitivnimi elementi Evrope danes so njene številne in raznovrstne kulture ter spodbuda, da se vso Evropo, tudi njen nekdanji komunistični vzhod, vključi v velik enoten gospodarski trg z uveljavljenimi demokratičnimi pravili in spoštovanjem človekovih pravic. Po drugi strani so se v Evropi zgodili izjemno nasilni oboroženi spopadi in genocidi, zlasti med prvo in drugo svetovno vojno, navsezadnje tudi v krajih nedaleč od nas. V mnogih krajih so spomini na preteklost še vedno preveč živi. Netematizirana preteklost je lahko predmet subkulturnega, javnega in celo uradnega diskurza in razprave, medtem ko lahko medsebojno razumevanje omogoči le refleksija različnih spominov v Evropi. Namen raziskovanja ni analiza negativnih diskurzov, temveč osredinjenost na številne majhne nevladne organizacije, npr. Concordia et Pax (Nova Gorica-Gorizia) (Fikfak 2009b), ki ustvarjajo drugačno razumevanje skupne preteklosti in drugačno sprejemanje in razumevanje beguncev in migrantov. Te skupine in agencije gradijo mostove med kulturami in so viri, ki lahko močno prispevajo k drugačnemu razumevanju Evrope in evropske identitete, prispevajo pa lahko tudi k graditvi in uresničitvi evropskega utopičnega imaginarija, ki temelji na kulturni raznovrstnosti (Vogt, Cristaudo in Leutzsch 2014) in splošni humanistični etiki. Fokusira pa se tudi na evropsko sponzoriranje iniciativ, ki si prizadevajo spodbujati in krepi zavest državljana Evrope (Europe for Citizens – <http://www.europeforcitizens.ie>).

Tretji pogled – namenjen mu je osrednji premislek v tem besedilu – se nanaša na vprašani imaginarija - utopičnosti projekta Evropa predvsem z vidika in izkušnje nekdanjega enopartijskega socialističnega oz. komunističnega⁶ družbenopolitičnega sistema, za katerega

⁶ Izbira med atributom komunistični ali socialistični je v veliki meri odvisna od ideološke pozicije govorca oz. pisca, s katero označuje razliko med bolj ali manj komunističnimi državami (npr. med Jugoslavijo in članicami Varšavskega pakta) ali razliko med obdobji (npr. pred in po uveljavitvi delavskega samoupravljanja v Jugoslaviji).

je bila pluralnost Zahodne Evrope vedno problem, povezan s kapitalističnim družbenim sistemom. Osrednji pojmi so povezani z dojemanjem človekovih pravic, univerzalnimi vrednotami, evrocentrizmom. Pogosti nesporazumi, povezani npr. z višegrajsko skupino, v veliki meri izvirajo iz Blochove definicije sočasnosti nesočasnega (1973) ali koherentnosti nekoherentnega (Munch in Smelser 1993) oz. hibridnosti, s katerima lahko večino politikov v vzhodnih državah definiramo kot retencijsko elito, ki je ohranila stare družbene in politične mreže in povezave; s samopripisom socialističen in pozneje postsocialističen pa je bila v veliki meri prekrita izhodiščna, enopartijska narava sistema. Gre za vprašanje, kako razumeti prehod in implikacije, ki jih je povzročil razpad komunizma (Ray 2009) in na drugi strani nevrotične želje po Evropi, ki jo Velikonja (2005) definira kot »evrozo«.

V tem kontekstu je lahko osebna pripoved, kakor koli je že partikularna, metonimija določene vrste izkušenj in oblikovanja, zaznavanja in prakse postsocialističnega kronotopa, povezanega z imaginarijem Evrope.

Ko sem živel na meji z Italijo, sem se lahko najmanj enkrat na teden odpravil čez, k sorodnikom; v resnici sem se s kolesom, s tem darilom in zagotovilom neodvisnosti še ne desetleten odpravil na drugo stran, v drugačen svet, kot je bil doma. Neodvisnosti ni ustvarilo le kolo, bila je Katoliška knjigarna, kakor smo ji pravili, številne revije, ki jih ni bilo ali so bile doma prepovedane. Tam sem lahko zadihal drugačna razpiranja prostorov; drugačnost ali neistost, ki sem jo lahko zaznal, ne pa zmožem tematizirati. K temu so svoje prispevala še čutila, ki so poustvarila posebno sinestezijo okolja, vonj in okus kave, ki sem ga potem nehote povsod zasledoval. Pozneje je bilo tako, da sem tako kot Marcel Proust v obujanju spomina na vonj in okus magdalenic s čajem, v kavi in vonju okolja iskal pozabljeni, izgubljeni čas sobotnih popoldnevov in še posebej sprehodov s stricem do goriške tiskarne. To podobo razlike so dopolnjevala druženja z nekaterimi posamezniki in skupinami v Gorici.

V začetku 70. let sem na taboru v Sosljanu, ki ga je organizirala revija 2000, na seminarju poslušal Borisa Pahorja, njegov »To se pravi« in že takrat implicitno sklicevanje na izjavo Ludwiga Wittgensteina »Meje jezika so meje mojega sveta« ter neizogibnost in neizprosnost etnične identifikacije v stavku »Furlanski vojak, ki je vseskozi govoril italijansko, je takrat, ko je umiral, govoril in klical svojo mamo po furlansko.« Vonj kave, skupinski obisk pisatelja in knjige, skrite ob prehodu meje, so metonimizirale doživetje in spomine na liminalni kronotop, na *communitas* (Turner 1969) drugače in hkrati podobno mislečih.

Na eni strani različnost sistemov, na drugi neznosna lahкотnost prehajanja meje in občasna tihotapljenja prepovedane literature, npr. Pahorjevega *Zaliva*, Beličičevega *Kreona* ali intervjuja z Edvardom Kocbekom, so hranila podobe in na neki način tudi iluzije o drugem svetu in hkrati omejevala potrebo po izstopu iz sistema. Mogoče je tudi zaradi teh razpršenih nerazvidnosti, ki so kalile nedvoumnost izbire, zaradi družbene konfiguracije, ki je veliki večini prebivalstva kljub vsemu zagotavljala določeno gotovost in jo hkrati »razbremenjavala« potreb po odločitvah in odgovornosti, nastajalo nadvse produktivno polje nostalgije, ki ima, kot zapiše Velikonja (2009), v sebi številne elemente utopičnega imaginarija.

Vsekakor tu ni bilo tiste železne zaves, ki sem jo že na prehodu meje doživel še leta 1987 najprej na jugoslovansko-madžarski meji, še bolj dramatično pa leta 1988 na vzhodno-zahodni nemški meji, ko sem bil na podlagi medakademijske izmenjave gost vzhodno-nemške akademije v Berlinu blizu Lindenstraße, kjer me je mlada asistentka vodila do Brandenburških vrat. Ni se dosti videlo skozi, a v njenih očeh se je tam za vrati zarisoval drug svet. Zdelo se je, da bi šla rada v svet, ki ji je nedostopen, a si hkrati sama ne more in ne želi dovoliti, da bi o tem spregovorila s tujcem, ki je prišel iz Jugoslavije. Doživeti drugost za mejo, ki jo je stopnjevalo nasilje nad tistimi, ki so želeli čez. Namesto nemotivirane, neartikulirane želje biti tam čez mejo v Italiji, na zahodu, se je tu zarisal skoraj utopični imaginarij sveta na drugi strani Brandenburških vrat v Berlinu. In hkrati je nesorazmerje med staro in novo podobo in konfiguracijo Nemčije prebudilo nostalgijo, v kateri se kaže potreba po zanesljivosti in predvidljivosti starega sistema. Navsezadnje je bilo povsod navzoče razmišljanje in govorjenje o zahodu kot obljubljeni deželi, deželi priložnosti, možnosti in dela. V tem kronotopu je bila Evropa sinonim za Zahod in Zahod za Evropo.

Po eni od teorij je bilo za razliko med Vzhodom in Zahodom krivo različno sprejemanje globalizacije, saj naj bi bila ta za socialistične sisteme v veliki meri pogubna (prim. Gonzalez Arencibia 2003). Razlika je omogočala tudi tako trivialne reči, kot so razberljive iz korespondence med slovenskim in nemškim raziskovalcem, shranjene v inštitutskem arhivu. V pismu je prošnja za snemalni aparat in hkrati za bonbone za otroka. Meje ustvarijo razlike in razlike ustvarijo meje, če parafraziramo Baumana; te zgodbe govorijo o MI in ONI, pri čemer oni (po našem prepričanju) živijo boljše, drugačno življenje kakor mi.

Mi smo internalizirali razliko MI in ONI, med nami, ki živimo trivialno, in njimi, ki živijo v boljšem svetu. To razlikovanje je delovalo tudi vnazaj, prošnja slovenskega raziskovalca, da tujec nekaj prinese, naj bo to snemalnik ali bonboni, je delovala v obeh smereh, bila je vir razlikovanja, asimetrija je hkrati omogočala implicitni paternalizem, na drugi strani pa implicitno podrejanje. Konceptu te navidez preproste Maussove sheme izmenjave darov so podlegli številni zahodnjaki, ki so v gostoljubnosti iskali elemente podrejanja oz. servilnosti (prim. Fikfak 2004). A vendar je vir nesporazuma tudi različno pojmovanje osebne avtonomije, odgovornosti; nesporazum, ki na neki način traja še danes in ki v želji obdržati koncept in prakse kolektivne varnosti hrani različne vrste nostalgичne regresije. V teh prepletanjih in igri asimetričnih razmerij se je dogajalo razmejevanje med Zahodom in Vzhodom,⁷ ki je postalo sinonimno za razmerje Evropa in “(še) Ne-Evropa”; omogočalo je velikodušnost “bogatega” zahodnjaka in hvaležnost “revnega” vzhodnjaka. Za to razmerje je (bila) značilna aroganca in ignoranca Zahoda, ki ne razume nekaterih razvojnih in kulturnih posebnosti Vzhoda, njegovih dilem in težav s tranzicijo (Busek in Brix 2018).

⁷ Na razliko v zapisovanju vzhoda in zahoda z veliko ali malo začetnico me je pri redakciji besedil o imaginaciji in praksah Evrope (Fikfak in Vivod 2009) opozoril ameriški prevajalec; gre za razliko med geografskim in esencialističnim pogledom. Ko uporabljamo veliko začetnico, v veliki meri obnavljamo kolonialni ali paternalistični diskurz.

Še na en vidik je vredno opozoriti, na razmerje med središčem in obrobjem. V tem primeru tako tujec kot domačin kot središče razumeta in sprejemata Zahod, obrobje pa postane Vzhod; gre za diskurz, ki v tem primeru asimetrije med severom in jugom Evrope zamenja ali pa jih vsaj dopolni z razmerjem med vzhodom in zahodom. Tako se zgodi postali neokolonialni učinek (prim. Said 1979), ki mu na vzhodu nezavedno, a na različnih ravneh sledita oba, gost in gostitelj. In ta diskurz je seveda značilen tudi za dinamike v mejah posamične entitete, v Sloveniji je tako Prekmurje Vzhod, Porabje pa neznana entiteta.

Ko pride zahodnjak na vzhod, mu namreč ponudijo večinoma tisto, česar si želi, ali tisto, za kar sami mislijo, da bi si utegnili ali moral za-želeti. Če je zgodovine na pretek – in npr. na Balkanu te zgodovine res ni malo, saj so »balkanizacijo«⁸ oz. »sod smodnika« ustvarjali tako mali in še bolj veliki akterji –, mu ponudijo zgodovino ali žganja ali sentimenta ali ...

Slika 1: Mali Srb pa je zasmradil cel svet. Protisrbska karikatura. Osebni arhiv: B. Jezernik.

In zato se zahodnjaku zazdi, kakor da je to tisto mračno poloblačno polje, pravzaprav življenjski horizont, v katerem oni sami živijo. Tako berem enega od zahodnjakov, ki piše, da se na teh prostorih zdi, kakor da se je zgodovina kosovske bitke končala pred dobro uro, ali da je Gavrilo Princip pravkar ubil Franca Ferdinanda itn. Postopek eksotizacije, ki ga je implicitno izvedel tujec, se v veliki meri opira na potujitveni efekt, na samoeksotizacijo,

⁸ Paul Mowrer je leta 1921 objavil spis *Balkanized Europe - a Study in Political Analysis and Reconstruction*; pojem balkanizacija se je tako uveljavil, da ga ne uporabljajo le pri obravnavah »problematičnega« Balkana, temveč ga omenjajo v situacijah, ki »naj bi bile podobne«; o strahu pred morebitno »balkanizacijo« je npr. govoril palestinski vodja Jaser Arafat. (Prim. Suliman Mustafa, *Balkanizing Palestine*, http://www.alhewar.com/balkanizing_palestine.htm)

za katero domačini mislijo, da jo morajo povedati tujcu, da bi jih razumel. V resnici gre za vsaj dvojni nesporazum, na eni strani nasproti drugemu, na drugi nasproti sebi, saj se s tujcem, s samo pripovedjo, ki ji je podmena relativna koherentnost (Munch in Smelser 1993), in s katero se je do neke mere treba identificirati, tudi sami potujijo, zamaknejo v preteklost – zgodovina »onih«, prednikov, postane »naša«, »oni« postanejo »mi«.

A da je ta zgodovina, kakor jo vidi tujec in kakor jo hkrati vidi domači »nacionalist«, do neke mere sporna, da je predmet razprav in sporov, kažejo že preprosto gledališka dela, npr. *Sveti Georgije ubiva aždahu* (Atelje 210, Beograd) ali *Rodoljupci* Sterije Popovića (Narodno pozorište, Beograd). Zgodovina postane prostor, ki omogoča današnja opredeljevanja, npr. Zoran Đinđić »ima pravo«, Slobodan Milošević »nema pravo« itn. V Srbiji slike Evrope porajajo dvoumja (Radović 2009), nelagodje (Vivod 2009b; Prelić 2009), evropeizacija je tu in je ni (Brujić 2016; Mladenović 2017), »nacija«, kakor jo označuje Vladimir Ribić (2005), je razdeljena. Ob Zoranu Đinđiću se vseskozi, ob lanski petnajstletnici umora pa še bolj, odvija razprava o odnosu do demokracije, a tudi do Evrope, do poti, ki jo je predstavljal.⁹ V tem okviru so zgovorne akcije postavitve murala pred Filozofsko fakulteto v Beogradu, kjer so prvotno sliko, Đinđićev obraz prebarvali najprej z belo, nato pa z rdečo barvo. Od jukstapozicije obeh muralov – starejšega zgornjega, ki ga je ob vrhu neuvršenih v Beogradu leta 1989 narisal Vladimir Veličković in ki predstavlja dinamičnega, agresivnega človeka, ki gre proti vrhu,¹⁰ in novega, spodnjega, ki je nastal ob obletnici Đinđićeve izvolitve za župana Beograda –, katere učinek je bil personifikacija, zgodba o pogumnem človeku, o Zoranu Đinđiću, ki je želel spremeniti Beograd in ki je hotel demokratizirati in evropeizirati Srbijo, je ostal anonimni goli človek (gl. sliko 2).

Mitološka zasnova, o kateri implicitno govori tujec, ki »domačinu« odkriva zgodovino, je predmet spotike, je nekako vseskozi v igri zanikanja, npr. v *Vidovdan i časni krst* (2001) Miodraga Popovića ali v razpravah Ivana Čolovića o Kosovu (2016). Ni več kamna na kamnu, kar je osnova mitološke zasnove, drugače povedano, samoreprodukcije posebne oblike nacionalizma.

Pogled, ki se nanaša na imaginarij Evrope kot raja, se prepleta z drugimi; z njim se v veliki meri, a na različne načine identificirata dve skupini. Na eni strani so begunci, migranti, ki se jim zdi Evropa obljubljena dežela, in ki s svojo navzočnostjo in številnostjo odpirajo vedno bolj žgoče diskurze o evropskih in nacionalnih identitetah, o religioznih pripadnostnih; obenem se krepi zavest o političnih dimenzijah religije (npr. krščanstvo, islam). Na drugi so migranti, so »Evropejci«, za katere je Evropa hkrati izhod in imaginarij boljšega življenja, kakor ga imajo doma.

⁹ Kontinuitet obračuna sa pokojnim premijerom. *B92*, 13. 3. 2018. <https://tinyurl.com/ybn3k343>

¹⁰ Eno od možnih interpretacij murala ponuja starogradski.com v besedilu »Mural kod Filozofskog – delo koje je obeležilo epohu« (FOTO) na spletni strani <http://starogradski.com/kultura/impuls-ljudskog-tela-u-cika-ljubinoj/>

S »še ne in vendar že« so zaznamovani tako eni kot drugi. »Še ne nastalo« je okvir realnega imaginarija, v katerem potekajo prikriti in odkriti diskurzi in prakse v stari in novi Evropi. Tako vzhodni Evropejci še niso »pravi Evropejci«; prihajajoči Neevropejci pa so zunaj evropskega depresivnega poloblačnega kulturnega obzorja.

Slika 2: Pod muralom Vladimirja Veličkovića, nastalim 1989, je prebarvan mural s podobo Zorana Đinđića. Plato pred Filozofsko fakulteto v Beogradu, marec 2018. Foto: J. Fikfak.

REFERENCES

- Bajuk Senčar, Tatiana. 2009. The Integration of "East" and "West": Slovenian "Eurocrats" and the Politics of Identity within the Institutions of the European Union. *Traditiones* 38 (2): 165–178. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380211>
- Bauman, Zygmunt. 2003. Utopia with no Topos. *History of the Human Sciences* 16 (1):11–25.
- Bauman, Zygmunt. 2015. The Messengers of Globalisation. *Eutopia: Ideas for Europe Magazine*, 7. 10. 2015. <http://www.eutopiamagazinearchive.eu/en/zygmunt-bauman/issue/messengers-globalisationba59.html?pure=true> (15. 3. 2018).
- Bloch, Ernst. 1963. *Tübinger Einleitung in die Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bloch, Ernst. 1973. *Erbschaft dieser Zeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bohrer, Karl Heinz in Ciarana Cronin. 2012. "Europe" as Utopia: Causes of Its Decline. *New Literary History* 43 (4): 587–605. DOI: <https://doi.org/10.1353/nlh.2012.0045>
- Bogdandy, Armin von in Pál Sonnevend (ur.). 2015. *Constitutional Crisis in the European Constitutional Area: Theory, Law and Politics in Hungary and Romania*. Oxford: Hart Publishing in München: Verlag C.H. Beck.
- Busek, Erhard in Emil Brix. 2018. *Miteuropa Revisited: Warum Europas Zukunft in Mitteleuropa entschieden wird*. Dunaj: Kremayr & Scheriau.
- Brujić, Marija. 2016. *Evropeizacija u Srbiji početkom XXI. veka: Antropološka analiza sociokulturnih promena u periodu evrointegracija*. Beograd: Filozofski fakultet. Odeljenje za etnologiju i antropologiju.
- Čolović, Ivan. 2016. *Smrt na Kosovu polju*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Denni, Karen. 2009. Central Europe as a Transition Zone between West and East. *Traditiones* 38 (2): 59–71. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380205>
- Fikfak, Jurij. 2004. From Ethnography to Autoethnography. V: Fikfak, Jurij, Frane Adam in Detlef Garz (ur.), *Qualitative Research: Different Perspectives, Emerging Trends*. Ljubljana (idr.): Založba ZRC (idr.), 75–90.
- Fikfak, Jurij. 2008. Med delom in celoto: Nekatera vprašanja etnološkega raziskovanja in reprezentacije. *Traditiones* 37 (2): 27–44. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2008370202>
- Fikfak, Jurij. 2009a. Europe: Imagination and Practices: Introduction I. *Traditiones* 38 (2): 7–20. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380201>
- Fikfak, Jurij. 2009b. Cultural and Social Representations on the Border: From Disagreement to Coexistence. *Human Affairs* 19 (4): 350–362.
- Fikfak, Jurij in Maria Vivod (ur.). 2009. *Europe: Imagination & Practices*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Geremek, Bronislaw. 2009. Fears and Hope: European Utopia at the Beginning of the 21st Century. *Phainomena* 18 (68–69): 111–128, 178–179, 186.
- Gerstenfeld, Manfred. 2005. The EU Constitutional Crisis, the Middle East, and Israel. *Jerusalem Center for Public Affairs* 4 (25). <http://jcpa.org/article/the-eu-constitutional-crisis-the-middle-east-and-israel/>
- Glaser, Barney G. in Anselm L. Strauss. 1967. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- González Arencibia, M. 2003. Socialism between Globalization and Market: Experiences of Europe, China and Vietnam. *Review* 26 (3): 315–332.

- Gordin, Michael D., Helen Tilley in Gyan Prakash (ur.). 2010. *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- Hill, Steven. 2010. *Europe's Promise: Why the European Way is the Best Hope in an Insecure Age*. Berkeley in Los Angeles, CA, in London: University of California Press.
- Hochschild, Arlie Russell. 2018. *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. New York, NY: The New Press.
- Jacobsen, Michael Hviid in Keith Tester. 2012. *Utopia: Social Theory and the Future*. London: Ashgate.
- Jozsef, Eric. 2014. Perhaps Europe is a Utopia. *Eutopia: Ideas for Europe Magazine*. 8. 4. 2014. <http://www.eutopiamagazinearchive.eu/en/eric-jozsef/speakers-corner/perhaps-europe-utopiaba59.html?pure=true> (15. 3. 2018).
- Jozsef, Eric. 2016. Arrivederci. *Eutopia: Ideas for Europe Magazine*. 25. 2. 2016. <http://www.eutopiamagazinearchive.eu/en/eric-jozsef/issue/arrivederciba59.html?pure=true> (15. 3. 2018).
- Jupp, Victor. 2006. Theoretical Sampling. V: *The SAGE Dictionary of Social Research Methods*. DOI: <http://doi.org/10.4135/9780857020116.n205>
- Kaasa, Anneli, Maaja Vadi in Urmas Varblane. 2014. Regional Cultural Differences Within European Countries: Evidence from Multi-Country Surveys. *Management International Review* 54 (6): 825–852. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11575-014-0223-6>
- Kürti, László. 2009. The Politics of Otherness: Stereotypes in Hungarian Media. *Traditiones* 38 (2): 89–113. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380207>
- Mladenović, Nikola. 2017. Plitka evropeizacija Srbije: Kozmetičke umesto suštinskih promena. *Peščanik*. <http://bif.rs/2017/11/plitka-evropeizacija-srbije-kozmeticke-umesto-sustinskih-promena/>
- Mowrer, Paul. 1921. *Balkanized Europe – a Study in Political Analysis and Reconstruction*. New York: E.P.Dutton & Company. <https://archive.org/details/balkanizedeurope00mowriala>
- Munch, Richard in Neil J. Smelser (ur.). 1993. *Theory of Culture*. Berkeley, Los Angeles in Oxford: University of California Press.
- Popović, Miodrag. 2011. *Vidovdan i časni krst*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Prelić, Mladena. 2009. One Step Forward, Two Steps Back: The Serbian Path to Europe at The Beginning of the Twenty-First Century. *Traditiones* 38 (2): 127–149. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380209>
- Radović, Srđan. 2009. *Slike Evrope: Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI. veka*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut.
- Ray, Larry. 2009. At the End of the Post-Communist Transformation?: Normalization or Imagining Utopia? *European Journal of Social Theory* 12 (3): 321–336. DOI: <https://doi.org/10.1177/1368431009337349>
- Ribić, Vladimir. 2005. *Podeljena nacija: Srpski nacionalizam i politički sukobi u Srbiji, 1990-2000*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Said, Edward W. 1979. *Orientalism*. New York: Knopf Doubleday.
- Schuman, Robert. 2003. *Za Evropo*. Celje: Mohorjeva družba.
- Stråth, Bo. 2016. *Europe's Utopias of Peace: 1815, 1919, 1951*. London: Bloomsbury.
- Turner, Victor. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Velikonja, Mitja. 2005. *Evroza: Kritika novega evrocentrizma*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Velikonja, Mitja. 2009. Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-Socialist Countries. *East European Politics and Societies* 23 (4): 535–551. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325409345140>
- Vivod, Maria. 2009a. Europe, The (Un)Capturable: Introduction II. *Traditiones* 38 (2): 21–30. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380202>
- Vivod, Maria. 2009b. The Story About Old Hag Europe And Healthy Maiden Serbia. *Traditiones* 38 (2): 115–125. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380208>
- Vogt, Roland, Wayne Cristaudo in Andreas Leutzsch (ur.). 2014. *European National Identities: Elements, Transitions, Conflicts*. London in New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Wolfe, Thomas. 2009. Europe And Its Scholarly Communities. *Traditiones* 38 (2): 31–39. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2009380203>

EU-TOPIA – A VIEW FROM THE OUTSIDE AND FROM THE INSIDE APPROACHING

One of the fundamental issues addressed by the project EU-topia: A View from the Outside and from the Inside is thinking about and understanding the possibility of the European Union as a utopian imaginarium and project that arose in the thoughts of its founding fathers, especially Robert Schuman and Jean Monnet.

The image of Europe—both the view of it and its self-image—is changing with the refugee and migrant crisis. In times like these, reflections is needed on the various approaches and opportunities available to researchers (i.e., both outsiders and insiders).

The project of determining the utopia and reality of Project Europe includes some basic perspectives at various levels. The first perspective refers to the historical project of Europe on the one hand, and both its bureaucratic and economic realization on the other. Power relations, the relations between the archetypal or even utopian visions of Schumann, Monnet, and others, and their realizations are the main issue. The key concepts of this perspective include Europe, utopia, history, bureaucracy, power, the center, and the periphery.

The second perspective refers to the operation of various groups and various interests at the local and transnational levels. These are groups that see an opportunity in Europe for transnational or trans-ethnic identification and self-realization. These groups perceive themselves as a bridge between various interests, perceptions, and so on. They are based on anti-fascist discourse, seeking consensus between ethnic and other communities. The key issues in this context include transnationality, the group as a bridge, ethnicity, and minorities.

The third perspective, which is more developed in the article, refers to issues in the imagery and utopia of Project Europe from the viewpoints of the former one-party sociopolitical system, especially communism, for which the plurality of western Europe had always been a problem associated with the capitalist social system. Its key issues are related to the perception of human rights, universal values, and Eurocentrism.

The fourth perspective raises issues of Europe's image among refugee and migrant groups, which see Europe as a promised land. Together with these, discourses on religious affiliations (Christianity and Islam) open up, strengthening awareness about the political dimensions of religion (e.g., Islamism).

Izr. prof. dr. Jurij Fikfak, znanstveni svetnik
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
Novi trg 2, SI - 1000 Ljubljana, fikfak@zrc-sazu.si